

Obsah

1.Úvod	2-3
2.Stručná historie hřbitova	4
3.Pohřební tradice judaismu	5-8
4.Stav objektu k únoru 2005	9
5.Architektonický návrh	10-12
6.Úpravy zdiva	13-14
7.Dostavba ohrazení	15-17
8.Vstupní brána	18-19
9.Komunikace	20-22
10.Úpravy vegetace	23-24
11.Úpravy hrobů a náhrobních kamenů	25-28
12.Umělecko-řemeslné prvky	29-31
13.Závěr	32
14.Anotace	33
15.Poznámky	34
16.Seznam použité literatury	35
Přílohy	36-112

1. Úvod

Cílem této práce je vytvořit architektonický návrh rekonstrukce židovského hřbitova v Sokolově, který bude v naprostém souladu s židovskými tradicemi. Zaměřím se především na estetickou stránku věci (řešení ohrazení, umělecko-řemeslné prvky) a rekonstrukci vnitřního prostoru (náhrobky, komunikace). Čistě technickými záležitostmi se nebudu příliš zabývat, neboť to bude v případě realizace úkolem projektanta. Bez technických znalostí, které jsem jako student gymnázia prozatím nezískal, to ostatně ani není možné.

Práci pojmám jako seriózní návrh pro plánovanou rekonstrukci objektu, kterou bude v blízké době provádět Město Sokolov. Práce je rovněž využitelná jako teoretická základna pro projektanty obdobných návrhů, kteří nedisponují znalostmi pro rekonstrukce židovských hřbitovů nezbytnými.

Rekonstrukce židovského hřbitova v Sokolově byla plánována již několikrát. Například v rámci projektu výstavby krematoria v těsném sousedství, který však nebyl realizován. Naposledy byl prostor židovského hřbitova řešen v roce 2003 v rámci projektu „Parkové úpravy starého hřbitova v Sokolově“, jehož dokumentaci jsem měl k dispozici. Právě způsob, jakým byl židovský hřbitov v tomto návrhu řešen, ve mne vyvolal nutnost vytvořit vlastní návrh. Projekční kancelář nerespektovala žádné judaistické pohřební tradice a jako prostor hřbitova označila pouze polovinu jeho současné plochy. Tedy dva naprosto zásadní faktory. Uvážíme-li však minimální povědomí o tak složité problematice, jakou jsou zásahy na židovských hřbitovech, a minimum historických dokumentů, lze tyto omyly částečně omluvit.

V rámci své práce hodlám tedy nejenom vytvořit architektonický návrh, ale jeho prostřednictvím také představit koncepci ideálního přístupu k renovacím židovských hřbitovů, která bude v naprostém souladu s židovskými tradicemi.

Tematikou historie Židů v bývalém okrese Sokolov, se zaměřením na původní židovské objekty, se soustavně zabývám již pět let. V rámci projektu paní Marty Vančurové, bývalé pracovnice Vzdělávacího a kulturního centra židovského muzea v Praze, „Zmizelí Sousedé“, jsem vytvořil studii „Historie židovského sídlení na Sokolovsku“, v níž se sokolovským židovským hřbitovem prvně zabývám. Později jsem se k němu vrátil jako spoluautor publikace „Židovské památky Karlovarska“. Po celou dobu samozřejmě sleduji veškeré dění, které se hřbitova týká.

Nastudoval jsem si problematiku židovského pohřebnictví a především začal spolupracovat s odborníky. Architektonické problémy konzultuji s akad.mal. Jaroslavem Huťou z Fakulty Architektury ČVUT v Praze, otázky židovských tradic pak s historikem a judaistou Dr. Schubským a rabínem Samuelem Mordechajem Abramsonem. Zásadní měrou spolupracuji s ing. Mojmírem Malým, vedoucím oddělení Správy budov a hřbitovů společnosti Matana a.s.. Matana a.s. je zřizována a vlastněna Federací židovských obcí v ČR a jejím úkolem je správa objektů federace. Sem spadají samozřejmě i rekonstrukce a jiné stavební úpravy. V rámci problematiky, kterou se v této práci zabývám, se jedná o nejodbornější pracoviště v České Republice. Po předložení mých návrhů rekonstrukce sokolovského židovského hřbitova ing. Malému, mi byla jeho prostřednictvím oficiálně vyjádřena plná podpora, kterou rovněž tlumočil

Městu Sokolov. S Městem Sokolov, tedy zadavatelem a investorem rekonstrukce židovského hřbitova, spolupracuji prostřednictvím ředitele Odboru rozvoje města ing. P. Fischerem a místostarosty Jaromírem Dvořákem. Díky vstřícnému přístupu ing. Fischera jsem získal dokumentaci původních řešení rekonstrukce hřbitova, které jsem následně připomínkoval. Díky připomínce dalších subjektů se podařilo zanést do nového projektu (v současné době pozastaven, neboť se čeká na výsledky mé práce) celou plochu hřbitova a alespoň částečné respektování židovských tradic. Výsledky této práce budou Městu Sokolov rovněž předloženy.

Svou aktivitu nezaměřuji pouze na židovský hřbitov v Sokolově. Působím v občanském sdružení O.S. Šalom Bečov, jehož cílem je rekonstruovat židovské památky v městě Bečov nad Teplou. Zde vytvářím architektonické návrhy rekonstrukce totálně zdevastovaného židovského hřbitova a synagogy, zařízení malého regionálního muzea a design pamětní desky, která je v současné době realizována. S již zmíněným Dr. Schubským a Městem Kynšperk nad Ohří spolupracuji na rekonstrukci tamního židovského hřbitova. Mou první prací vztahující se k židovským památkám byl v roce 2002 realizovaný návrh pamětní desky, umístěné na místě vypálené sokolovské synagogy, jehož zpracování mi zadalo Město Sokolov.

Dosud jsem se nezmínil, z jakého důvodu se zabývám rekonstrukcí židovských památek. Kromě neocenitelných zkušeností z praxe navrhování projektů a jejich případných realizací, kontaktu s odborníky a přípravou na vysokoškolské studium, kterým má být architektura, je to otázka morální. Pociťuji silnou ztrátu určitého kulturního prostřední v mém kraji, které před druhou světovou válkou tvořili příslušníci tří kulturně nesmírně bohatých etnik. Češi, Němci a Židé. Kvůli známým historickým skutečnostem je prakticky nemožné toto prostředí obnovit. Mělo by však být stále připomínáno. Jedním z prostředků je svědectví památek, které mnohdy nemají vysokou historickou hodnotu, avšak nesou určité poselství. Jejich obnovou jednak zjednáme nápravu dřívější lhostejnosti k odkazu bývalých obyvatel, a zároveň nacházíme vlastní identitu a spojitost s historií našich bydlíšť. Výborným příkladem je právě komplex sokolovského hřbitova. Na současné městské pohřebišť navazují některé hroby a kompletně zdevastované části hřbitova německého obyvatelstva a židovský hřbitov. Právě rekonstrukce německých památek považuji za stejně zásadní jako rekonstrukce památek židovských. Mým velkým přáním je, aby se našel člověk, který se bude stejným způsobem jako já zabývat naopak odkazem německých památek. Okamžitě bych s ním navázal spolupráci a mé přesvědčení o smysluplnosti toho, čím se zabývám, by ještě více vzrostlo.

2. Stručná historie hřbitova

Sokolovský židovský hřbitov byl založen roku 1877 jako část nově vznikajícího městského hřbitova křesťanského. Raritou je, že se nenacházel na okraji, nýbrž byl vklíněn mezi dvě křesťanské části.

Dle historických leteckých snímků Sokolova z roku 1945 měl hřbitov půdorys lichoběžníku, který měl s křesťanskými částmi společnou jihovýchodní a jihozápadní stranu. Tuto dispozici si zachovává jak na současné katastrální mapě, tak v terénu. Na snímku je patrná i budova, kterou člen předválečné sokolovské židovské obce Werner Löwy označili jako obřadní místnost a márnici ¹⁾, neboli *bejt tahara**. Toto sdělení však není podloženo z jiného zdroje.

Dle současného stavu a analogie s jinými židovskými hřbitovy (Nový židovský hřbitov v Praze) lze usuzovat, že k obvodovým zdím přiléhaly téměř v celé délce honosnější hroby s náhrobky osazenými na zdivo. K těmto hrobům přiléhala komunikace, která je kopírovala a vymezovala centrální plochu, vyplněnou řadami dalších hrobů. Centrální plocha byla dvěma příčnými komunikacemi rozdělena na tři části. Stély, umístěné na podstavcích, odpovídaly standardu té doby, tedy jednoduché žulové, pískovcové, či umělé kameny s hebrejskými či německými epitafy, a různé pseudoslohové náhrobky. Poloha původního vstupu nebyla prozatím určena. Jako velmi pravděpodobné se z hlediska tradice jeví místo poblíž zachovalé severozápadní zdi, která je ukončena kvádrovými bloky. Mimo jiné také díky blízkosti vodního zdroje.

V rámci vandalských a hanobících akcí místních nacistů byl hřbitov roku 1938 značně zdemolován (povalení náhrobních kamenů z podstavců, vytrhání desek epitafy, stržení a poničení obvodového zdiva, aj.).

Hřbitov nemá dnes původní rozsah. Dle ústního sdělení byla jeho část (cca 1/3) po dohodě s tehdejším zemským rabínem v 50. letech 20. století zrušena, a náhrobky zasypány sutí a zeminou (pravděpodobně je tím myšlen val na místě strženého zdiva). Od té doby hřbitov volně chátral. Docházelo především erozivnímu působení a narušování statiky zdiva. Vnitřní plochu dále zaplavilo množství náletových dřevin a ruderálního porostu (viz obr.č. 1).

V roce 2001 byla na zachovalou část severozápadní zdi umístěna deska připomínající pietní charakter tohoto místa, která byla v zápětí poškozena sprejem a zdemolována.

V období říjen–listopad 2002 byla prováděna rekonstrukce a dostavba jihovýchodní zdi, která odděluje současné městské pohřebiště od zaniklého předválečného pohřebiště (obr.č. 2). Během dostavby byly odstraněny obruby hrobů přiléhajících ke zdi a zbytečně strženy zbytky náhrobních kamenů a jejich součástí z historické části zdi. Tento materiál byl následně seskupen na ploše několika dalších hrobů.

Až do současné doby, kdy je rekonstrukce hřbitova opět aktuální, byl ponechán bez dalších zásahů.

Pozn.: Slova označená symbolem * jsou vysvětlena ve slovníku.

3. Pohřební tradice judaismu

Základní premisou v přístupu k židovským hřbitovům je striktní zásada nenarušitelnosti hrobů. Ostatky uložené do hrobu mají navždy setrvat na svém místě, na rozdíl od křesťanských hřbitovů, kde je možné po určité době uložit na dané místo jiného zemřelého. Zcela výjimečnými jsou exhumace z hromadných hrobů a jiných nevhodných míst, kdy je třeba ostatky pietně uložit. Jestliže dojde k zaplnění plochy hřbitova, je na něj navezena další vrstva zeminy pro nové pohřby. Tak vznikaly typické těsné shluky macev* na starších židovských hřbitovech. Místům, kde leží ostatky předků, je podle židovské náboženské tradice nutno prokazovat mimořádnou úctu. Návštěvník se musí vyvarovat všech nevhodných jednání, jako je rozdělávání ohně, kouření, jídlo a pití, vození zvířat atd. Při odchodu z židovského hřbitova je vhodné omýt si ruce. Stejně tak po odchodu z pohřbu je nutné omýt si dlaně pod tekoucí vodou. Z toho důvodu jsou u vchodu umisťována umyvadla nebo pupy, nazývané *kijor**.

3.1 Pohřeb

Pohřeb zemřelé osoby obstarává náboženská instituce *chevra kadiša**. Mezi úkoly jejích členů patří očištění ostatků zemřelého (hebr. *tahara**), příprava smutečního obřadu, bdění u mrtvého v *bejt tahara* a jeho doprovod k hrobu a účast na obřadech. Smuteční obřady neprobíhají v synagoze, ale v již zmíněných *bejt tahara*. Dnes slouží tyto budovy rovněž jako obřadní síně, márnice a technické zázemí hřbitova

Při židovském pohřbu se ostatky zemřelého ukládají na hřbitově (hebr. *bejt kevarot**, *bej olam**). Kremaci či jakékoliv jiné zacházení s tělem zakazuje *halacha**. Pohřeb má být vykonán v den úmrtí nebo o jeden den později. V případě, že by tento den připadl na *šabat**, svátek, nebo se vyskytly technické problémy, jej lze odložit. Ženský pohřeb má ve všech případech přednost před mužským. Obřad má být co nejprostší. Mrtvý je zahalen do bílého rubáše (hebr. *tachrich** či *kitl**) a uložen do jednoduché, většinou nehoblované rakve (hebr. *aron**). Do rakve nesmí přijít žádné dary, jako například šperky a květiny. Po uložení do hrobu se pronáší slova chvály (hebr. *hesped**) a truchlící říkají modlitbu za zemřelé (hebr. *kadiš**). Nejbližší příbuzní procházejí následně přesně vymezeným obdobím smutku.

*Protože smrt je mezní okamžik par excellence, jenž pro zesnulého i příbuzné představuje konečnou změnu statutu, a protože okamžik smrti je chvílí úzkosti a definitivním ukončením stávajících sociálních vazeb, veškeré úkony spojené s touto událostí jsou do důsledku určeny halachou a ustálenými zvyklostmi. Po smrti tedy následuje několik období, jež od pozůstalých vyžadují určité počínání. Tato období tradičně odpovídají stadiím odchodu duše zemřelého a označují se různými názvy. Období mezi smrtí a pohřbem (obvykle třídní) je první stádium. Jakmile se někdo doslechne o smrti blízkého příbuzného, roztrhne si oděv a vyzná Boha jako „pravého Soudce“. Truchlící (hebr. *onen**) pak je vázán značnými omezeními. Nesmí se holit, nosit koženou obuv a má rovněž zakázány některé formy umývání. Recituje žalmy, je osvobozen od většiny pozitivních příkazů a jeho povinností je postarat se o rituální očištění zesnulého a jeho oblečení do pohřebního rubáše (je zvykem, že těm, kdo zemřeli „v exilu“, se do prosté dřevěné rakve dává hrst hlíny z daleké vlasti).*

U těla zesnulého bdí „stráž“ a recituje žalmy. Po pohřbu a prvním pronesení modlitby kadiš (jež oslavuje Boží moc a spásnou pomoc) začíná druhé stadium smutku.

Nazývá se šiva* (což v hebrejštině znamená sedm), protože trvá sedm dní. Od této chvíle je truchlící avel*. Blízcí příbuzní zůstávají jeden týden pospolu v domě jednoho z avelim a podle obyčeje sedávají na nízkých stoličkách. Při každodenní domácí modlitbě se vypouštějí některé pasáže a nahrazují se žalmy. Komunita projevuje svou soustrast návštěvami u pozůstalých po ranních modlitbách nebo před začátkem modliteb večerních. Tyto návštěvy se považují za významnou micvu*. Návštěvník obvykle s avelem nezapřádá hovor a respektuje tak jeho rozpoložení. Pokud však k rozhovoru přece dojde, pokládá se za správné omezit se pouze na téma zásluh zemřelého. Při loučení s avelem se říká: „Kéž tě Všemohoucí potěší a spolu s tebou i všechny truchlící Siónu a Jeruzaléma“.

Po šivě se truchlící vrací do normálního života, třicet dní se však zdržuje oslav (a také si nestříhá vlasy a nenosí čerstvě vyprané šaty). Během tohoto třetího období a rovněž i v období čtvrtém, jež trvá jedenáct měsíců, se při společných bohoslužbách recituje kadiš. Pozůstalí nesesedávají na svém obvyklém místě v synagoze, což je dalším znakem tohoto zvláštního údobí, jež končí odhalením náhrobního kamene. V den výročí smrti podle židovského kalendáře (v jidiš jarcajt*) a při následných vzpomínkových dnech bývalý truchlící opět pronáší kadiš. Při jarcajt za příbuzného bývá pověřen vedením společné modlitby muž. Pokud by se nenašel nikdo, kdo by se kadiš modlil, bývá v některých kruzích běžné někoho si k recitaci zjednat. Takové modlitby za „duše zesnulých“, aby „nalezly spočinutí v Přítomnosti Všemohoucího“, mají tedy velký emocionální a rituální význam.

Díky takovému pravidelným vzpomínkám není zemřelý „odříznut“ od společenství. Kromě toho, jak už bylo řečeno, se předkové připomínají jmény danými nově narozeným dětem a také návštěvami u hrobů před Roš ha-šana* (a o jarcajt). O šabatech a postech se navíc připomínají dávní mučedníci a hroby mudrců jsou často poutními místy – poutníci se u nich modlí o Boží požehnání na přímělu „spravedlivého svatého“ v nebi. Někteří aškenázové a zvláště chasidé putují k hrobům Ráchel a praotců v Palestině a obřady hilula* u hrobů mudrců a příbuzných jsou dosud obvyklé mezi sefardy. V poslední době se stávají cílem vzpomínkových poutí tábory smrti, v nichž byli za druhé světové války vyvražďováni evropští Židé, a rovněž památník Jad Vašem* v Izraeli. Památka předků a pronásledování tedy představuje výraznou dominantu židovského života a po celý rok prostupuje židovské vědomí¹⁾.

Prvním ze způsobů pohřbívání mrtvých v ranném Izraeli bylo uložení zemřelého do jeskyně, kde se tělo rozložilo a kosti byly následně uloženy do malých schránek. Nejznámější z nich je jeskyně Machpela*, zmiňovaná ve Starém zákoně v souvislosti s Abrahamem a Jákobem.

Až budu připojen ke svému lidu, pochovejte mě k mým otcům do jeskyně, která je na poli Chetejce Efróna, do jeskyně na poli v Makpele, naproti Mamre v kenaanské zemi; to pole koupil Abraham od Chetejce Efróna, aby měl vlastní hrob. Tam pochovali Abrahama a jeho ženu Sáru, tam pochovali Izáka a jeho ženu Rebeku, a tam jsem pochoval Leu²⁾

Pohřbů v jeskyních bylo tradičně využíváno, jestliže Izraelský národ setrval na určitém místě. Z biblických pramenů je však známo, že Izraelité často cestovali, a tak byli nuceni pochovávat mrtvé podél cest. Zde se prvně objevují témata jako neporušitelnost hrobu a jeho označení.

Ráchel umřela a byla pohřbena u cesty do Efraty, což je Betlém. Jákob nad jejím hrobem postavil pamětní sloup, a to je památník Ráchelina hrobu až dodnes³⁾.

Smrtí se zemřelý dostává do jiné reality bytí. Tento stav ovlivňuje i život pozůstalých, a to tím způsobem, že kontakt s mrtvým, který je nadále v nejvyšší úctě, by mohl způsobit rituální znečištění. Proto je i místo, kde mrtvý leží, rituálně nečisté a je nutné je označit. Z tohoto důvodu byly vztyčovány první macevy, které měly samozřejmě i pietní charakter.

Výraz maceva znamená doslova „kámen na znamení“. Pokud šlo o značení hrobu, měla původně tvar neotesávaného kamene vztyčeného nad mohylou z kamenů. Macevy však mohly být vztyčovány například i jako připomínky významných událostí.

Zakládání samostatných židovských pohřebišť vyvolal pobyt v *diaspoře**, neboť bylo třeba zabránit možnému poškozování hrobů v pohanském prostředí.

3.2 Hřbitov

Jak již bylo zmíněno, maceva se nad hrobem vztyčuje obvykle až rok po úmrtí. Právě macevy vytvářejí kromě umělecko-řemeslných prvků (mříží, bran, dekorativních ohrazení hrobu, atd.) na židovských hřbitovech z uměleckého hlediska největší hodnotu.

Tvar macev prošel dlouhým umělecko-historickým vývojem. Původní kameny vztyčované jako označení rituálně nečistého místa se v průběhu diaspory proměňují v kamenicky opracované stély s hebrejskými epitafy. Nejstarší macevy na území České republiky, pocházející přibližně ze 14. stol., jsou to masivní obdélníkové stély s textem na celé čelní ploše (Praha-Josefov, Starý židovský hřbitov, obr.č. 3). Až do 19. stol. se tvary a výzdoba macev často obměňují. Projevují se vlivy dobových slohů, krajových tradic, materiálu, finančních prostředků, symboliky, lidového umění, a dalších. Po celou dobu si však macevy zachovávají specifický „židovský“ charakter. Na území Čech lze rozlišit čtyři základní oblasti s charakteristickými macevami. Oblast středních Čech ovládá pražský typ s přísným geometrickým tvarem a hojným užíváním tzv. sliveneckého mramoru. Macevy v severovýchodních Čechách zhotovené většinou z pískovce jsou charakteristické velkým rozměrem písma a projevy lidového baroka. Asymetrické macevy s bohatou symbolikou lze nalézt především ve východních Čechách. Rozsáhlou oblastí jsou potom jižní a západní Čechy s rustikálně zpracovanými macevami z žuly (obr. č. 4).

Kromě macevy v podobě kolmo zapuštěné stély se objevuje v 17. století honosnější typ náhrobku kterým je *tumba**. Jedná se o objekt připomínající antický sarkofág sestavený z jednotlivých kamenných desek (obr.č. 5). Tumbly se u nás stavěly od doby renesance, a to většinou nad hroby nejvýznamnějších osobností⁴⁾.

Od poloviny 19. století ztrácejí macevy svoji charakteristickou podobu a přibližují se náhrobkům na křesťanských hřbitovech. Paralelně vznikají jednoduché štíhlé žulové stély na vysokých podstavcích, eklektické pomníky, kameny v duchu

původních středověkých a renesančních macev, secesní náhrobky či modernistické hrobky sestávající z několika dílů (obr.č. 6). Macevy na dnes používaných židovských hřbitovech se kromě symboliky nijak neliší od běžně vyráběných náhrobků.

Poslední zvláštností je stát Izrael, kde se tradičně dává přednost macevám kladeným na hrob na plochu .

Na macevách se kromě epitafů objevují i specifické symboly. Kromě ornamentálních a vegetabilních prvků jsou to symboly mající vztah k židovské tradici. Žehnajících dlaně jako znak *kohanitů**, konvice s podnosem u příslušníků rodu *Levi**, dále zoomorfní motivy symbolizující jméno zemřelého (lev, ryba, jelen, holub, medvěd, husa, aj.), nástroje vypovídající o povolání (kniha, nůž, lékařské náčiní, aj.), a další symboly jmen (*Magen David**, piniová šiška, hrozen, aj.), (obr.č. 7).

Epitafy byly až do 19.století pouze hebrejské. Později se rozšířily nápisy v jidiš, němčině a od 70.let 19. stol. i v češtině. S nástupem národních jazyků dochází k jejich různým kombinacím. Německo-hebrejské nebo česko-hebrejské texty nejsou žádnou zvláštností⁵⁾.

Židovské hřbitovy byly ve středověku zakládány často na nevhodných místech, které Židům přidělila vrchnost. Můžeme je najít ve strmých svazích, mezi parkánovými zdmi nebo ve značné vzdálenosti od obce (např. Drmoul). V rámci josefínských reforem musela být veškerá nová pohřebiště zakládána za hranicemi obce. Mnoho židovských hřbitovů stojí dnes proto v polích či lesích. Většina hřbitovů měla až do 19.stol. formu plochy ohrazené kamennou zdí či dřevěným plotem, na níž se nacházely v řadách, nebo volně, rozmístěné macevy (např. Kynšperk nad Ohří). V průběhu 19.stol převzaly židovské hřbitovy formu moderních geometricky uspořádaných pohřebišť s parkovou úpravou, které se odlišovaly od ostatních pouze epitafy a symbolickým dekorem. Nutno dodat, že díky velkorysým prostředkům majitelů rodinných hrobek, se na novodobých židovských hřbitovech nacházejí četné kamenické a architektonické skvosty (např. Nový židovský hřbitov v Praze), (obr.č. 8).

Dojde-li k tomu, že byla maceva patřící k určitému hrobu stržena, či přesunuta na nepatřičné místo, lze ji znovu postavit pouze nad hrobem, ke kterému náleží. Je nepřípustné, aby nad hrobem zemřelého stála maceva, jenž nese jméno někoho jiného. Nepodaří-li se nalézt původní polohu náhrobku, je nutné umístit jej na neutrální ploše. Náhrobky mohou být například vsazeny do zdiva, nebo volně uskladněny.

Pozn.: Termín maceva užívám pouze v kontextu tradice a pietního smyslu. Všude jinde je užíván běžný termín náhrobek, popřípadě stéla aj.

4. Stav objektu k únoru 2005

Plocha židovského hřbitova je ohraničena původní jihovýchodní (dále JV) zdí a dostavěnou částí jihovýchodní zdi, původní severovýchodní (dále SV) zdí, částí původní severozápadní (dále SZ) zdi, valem vzniklým po stržení části severozápadní zdi a valem vzniklým po stržení jihozápadní (dále JZ) zdi (obr.č. 9-14).

Plocha je volně přístupná.

Stav původní JV zdi je kromě estetického působení dobrý, stav SV zdi větší měrou dobrý, stav SZ zdi špatný a stav valu velmi špatný.

SZ zachovalá zeď vyrovnává mírný svah, ve kterém je hřbitov umístěn. Její faktická výška, měřeno z vnějšího prostoru, je od paty včetně zákrytových desek 2600 mm. Ve vnitřním prostoru je to však díky rozdílnosti výšky terénu pouze 1600mm (viz příloha II. *Situace terénu*).

Vnitřní plocha je silně zdevastovaná. Vyplňují ji povalené náhrobky, zdemolované hroby a jejich části. I přes rozsah škod však lze určit hlavní rysy původního architektonického pojetí prostoru. Přesný počet hrobů nelze určit kvůli porostům náletových dřevin a závalům zeminy (obr. č. 15-16).

Při průzkumu bylo prozatím nalezeno 22 náhrobků, respektive jejich částí, které nesly text, pozůstatky textu, ornamenty, nebo byl jejich tvar naprosto zřejmý (obr.č. 17-24). Dále 35 kamenných podstavců, na nichž byly náhrobky původně umístěny (obr.č. 25-27), 2 torza kamenných ostění stržených desek s epitafy a 7 omítnutých ploch zdíva sloužících k vymezení rozsahu jednotlivých hrobů (obr.č. 28-29). Kamenné obruby jednotlivých hrobů jsou kromě několika případů skryty pod ruderálním porostem (obr.č. 30-31). V jihovýchodním rohu hřbitova se nachází skupina přesunutých hrobových obrub a částí náhrobků (obr.č. 32-33).

Náhrobky jsou vyrobené z leštěné jemnozrné žuly, hrubozrné žuly, pískovce a terassa. Podstavce tvoří převážně žulové, pískovcové nebo průmyslově vyrobené kvádry z terassa , často s bosáží charakteristickou pro počátek 20.stol. Obruby jsou buďto sestavené z žulových kvádrů, nebo se jedná o kompaktní dílce z terassa.

Přesný počet zmiňovaných kamenných prvků bude znám až po předběžné úpravě vnitřní plochy (odstranění náletových dřevin, ruderálního porostu a skrývce svrchní vrstvy zeminy).

Plocha není pravidelně ošetřována. Dochází k volnému růstu náletových dřevin a ruderálního porostu, část hřbitova ohraničenou valem pokrývá silně rozrostlý břečťan. Nachází se zde 8 vzrostlých stromů, z nichž 2 patří k původní alejové výsadbě (obr.č. 34).

Viz příloha III. *Dokumentace stavu objektu k únoru 2005.*

5. Architektonický návrh

Úkol navrhnout rekonstrukci historického objektu je krásný a zároveň i složitý, přinášející s sebou podstatná rozhodnutí. Vyžaduje maximálně citlivý přístup a velkou dávku pokory.

Musíme si nutně položit otázku, jak může architekt obětovat originál, starou památku i její prostředí, vlastnímu řešení na první pohled nevhodnému a nešetrnému k tomu, co nám památka sděluje o době svého vzniku a o prodělaných proměnách během svého trvání (např. v případě jehlancové novostavby Staroměstské radnice, převyšující výrazně radniční věž, by bylo zničeno i jedinečné panorama Starého města ve všech dálkových pohledech). Přístup restaurátora k památce by měl být co nejcitlivější, plný pochopení k dílu minulosti a skromnosti vůči vlastní osobě a každý nutný zásah by měl respektovat maximum z toho, co se z památky dochovalo¹⁾.

V návrhu se snažím zachovávat tuto myšlenku Jaroslava Herouta. Nutno dodat, že to není zdaleka tak jednoduché, jak se na první pohled jeví. Cílem je přiblížit hřbitov původní podobě při maximálním využití původního materiálu a zároveň vyzdvihnout jeho pietní charakter, jako připomínku zaniklé sokolovské židovské komunity. Z toho vyplývá několik problémů, které jsou vzájemně řešeny prostřednictvím variabilních architektonických prvků. Bude-li určena původní poloha vstupu a nevyskytnou-li se technické problémy, bude nový vstup na stejném místě. Nebude-li však původní poloha určena, nebo se při snaze umístit vstup do původní polohy vyskytnou technické problémy, dojde k umístění nového vstupu na nejvíce, respektive jediné, vhodné místo. Bude-li při sanaci valu nashromážděn dostatečný materiál, který alespoň z 50% pokryje stavbu nového ohrazení, bude toto provedeno jako plná stěna v původní výšce. Pakliže materiál stačit nebude, bude využit v jiných variantách pouze pro podezdívku a sloupky doplněné plotem.

4.1 Vlastní návrh

Hřbitov bude uzavřená plocha s jedinou vstupní branou, ohraničená původním zdívem a nově vybudovaným ohrazením na místě valu, tedy na základech stržených částí zdiva. Vnitřní prostor bude tvořit udržovaný trávník rozdělený komunikacemi na čtyři plochy obsahující hroby a jejich restaurované kamenné části (náhrobky, podstavce, obruby) a jednu neutrální plochu sloužící jako pietní místo pro uložení macev a dalších kamenných částí hrobů, jejichž původní polohu se nepodařilo určit. Na JV zdi, v místě kde bude přiléhat pietní místo, bude umístěna pamětní deska. Zachovány budou dva původní alejové stromy, které zároveň vyrovnají výrazně horizontální charakter prostoru.

Spojením možných variant jednotlivě řešených nových architektonických prvků (vstupní brána, nově vybudované ohrazení, pietní místo, eventuálně plot) se zachovalými částmi vznikají celkem čtyři varianty konečné podoby hřbitova, z nichž žádná nepopírá svou hlavní myšlenkou ostatní. Umístění vstupní brány dále částečně určuje podobu komunikací, varianta nově vybudovaného ohrazení prostřednictvím kovového plotu je rozvíjena designem plotu a podoba vstupní brány, bez ohledu na její umístění, je rozvíjena designem kovových křídel.

Úpravy vnitřní plochy hřbitova jsou kromě napojení komunikací na vstupní bránu u všech variant totožné a jsou řešeny v samostatném oddílu.

Přesné technické parametry jednotlivých stavebních prvků (stěny, komunikace, vstup, atd.) tato základní část návrhu neobsahuje, neboť jsou řešeny v samostatných oddílech.

4.1.1 Varianta A

Tato varianta vychází z naprosto jednoznačného potvrzení původního vstupu v SZ zdi a dostatku původní materiálu pro výstavbu nového ohrazení.

Vstupní brána bude umístěna v severozápadní zdi, kde se předpokládá její původní poloha. Nově vybudované ohrazení je řešeno jako dvě na sebe kolmé uskakované stěny z původního ošetřeného materiálu, v případě jeho nedostatku doplněného o další kvalitní materiál, nejlépe stejného stáří a barevnosti. SZ stěna bude zarovnána na výšku zachovalé severozápadní zdi, tedy 2600mm z vnějšího prostoru, včetně doplněných zákrytových desek. Mezi novou SZ stěnou a původní SZ zdí bude ponechán prostor 2000mm pro umístění křídel vstupní brány. Nová JZ stěna bude kvůli umístění ve svahu stupňovitá, se dvěma stupni. Jednotlivé stupně budou navíc zalomeny do tupého úhlu, stejně jako je tomu u SV zdi. Stěna bude připojena k stávající JV zdi z roku 2002 a osazena zákrytovými deskami. Vstupní brána se v této variantě nachází přesně na hranici výškového rozdílu 1000mm mezi vnějším prostorem a vnitřní plochou hřbitova. Z toho důvodu bude ve vnitřní ploše odkopána část zeminy přiléhající v bráně. V tomto vyrovnávacím výkopu budou následně umístěny kamenné stupně. Toto lze samozřejmě provést pouze s naprostou jistotou nepřítomnosti kosterních pozůstatků v místě výkopu. Kamenné stupně budou vyvedeny přímo na komunikaci paralelní s nově vybudovanou SZ stěnou.

Viz příloha IV. *Architektonický návrh, Varianta A.*

4.1.2 Varianta B

Varianta přichází v úvahu, jestliže nebude potvrzena původní poloha vstupní brány v SZ zdi, avšak bude nalezen dostatečný původní materiál pro výstavbu nového ohrazení.

Vstupní brána bude umístěna v nově vbudované JZ stěně. Nově vybudované ohrazení je řešeno stejně jako ve variantě A, s tím rozdílem, že SZ stěna bude napojena na původní SZ zeď a JZ stěna bude v blízkosti styku s JV zdí přerušena v délce 2000mm pro umístění křídel vstupní brány.

Viz příloha IV. *Architektonický návrh, Varianta B.*

4.1.3 Varianta C

Varianta předpokládá potvrzení polohy původního vstupu v SZ zdi a reaguje na nedostatečné množství původního materiálu pro kompletní vyzdění nových stěn.

Vstupní brána bude umístěna v nově vybudovaném SZ ohrazení. Nalezený materiál bude použit pro vyzdění dvou na sebe kolmých pasů podezdívky a sloupků, které na nich budou umístěny. SZ pas bude mít jednotnou výšku 1200mm, ve výšce 620mm od paty pasu z vnější plochy bude zachováno rozšíření zdiva stejně jako u původní SZ zdi. JZ pas bude stupňovitý se šesti stupni, každý délky 4000mm. Nastavěné sloupky budou všechny výšky 1400mm, včetně jedné zákrytové desky. Aby došlo k optickému spojení původní SZ zdi a sloupků, budou na zákrytové desky sloupků osazeny další zákrytové desky, které budou ve stejných intervalech rovněž osazeny na zákrytové desky SZ zdi. Rozestupy mezi sloupky budou vyplněny kovovým plotem. Problematika vyrovnání výškového rozdílu v prostoru vstupní brány je obdobná jako u varianty A.

Viz příloha IV. *Architektonický návrh, Varianta C.*

4.1.4 Varianta D

Poslední varianta reaguje na neprokázání původní polohy vstupu v SZ zdi a na případný nedostatek původního materiálu.

Vstupní brána bude umístěna v nově vybudovaném JZ ohrazení. Podoba nově vybudovaného ohrazení je totožná s variantou C, s tím rozdílem, že JZ pas podezdívky bude v místě vstupní brány přerušen v délce 2000mm.

Viz příloha IV. *Architektonický návrh, Varianta D.*

6. Úpravy zdiva

Současné zdivo hřbitova je tvořeno původní JV zdí a její dostavěnou částí celkové délky 52,5m, výšky 2400mm +100mm se zákrytovou deskou, šířky 600mm. K této zdi přiléhá z druhé strany část současného městského hřbitova. Dále stupňovitou SV zdi v původní délce 31m a výšce 2600mm v dotyku se SZ zdi z vnější plochy a 2000mm v dotyku s JV zdi z vnější plochy, šířky 800mm. A nakonec částí SZ zdi délky 28m (z původních 52m), výšky 2590mm z vnější plochy a 1590mm z vnitřního prostoru, a šířky 600mm.

V blízkosti narušených částí zdiva se většinou nachází původní materiál, který bude při přednostně využíván dozdvívkách.

5.1 Jihovýchodní zeď

Původní část zdi z lomového kamene (místní materiál, pískovce, slepence) délky 25,5m prošla v rámci výstavby nové JV zdi v roce 2002 částečnou rekonstrukcí. Byla zajištěna statika zdi, osazeny nové zákrytové žulové bloky a provedeno přespárování zdiva. Konečná úprava zdi formou přetahů spár je provedená poměrně nekvalitně. Na dvou místech nese zeď rozrušenou omítku, která tvořila základ pro ostění náhrobků.

Část zdi z roku 2002 délky 27m je posunuta od původní části zdi o šířku zdi 600mm a navazuje na ni nárožní kvádrou armaturou. Zeď je řešena z lomového kamene (žula), a to s dobrým estetickým účinkem.

5.1.1 Úpravy

Úpravy se týkají především původní části zdi. Je nutné provést očištění nevhodně přespárovaných kamenů, aby zeď netvořila nevhodný kontrast k charakteru ostatního zdiva (obr.č 35). Plochy s rozrušenou omítkou budou vyznačeny, omítky stržena, a následně nově nahozena. Nově vybudovaná část bude muset být upravena tak, aby na ni mohlo být napojeno nové JZ ohrazení.

Viz příloha V. *Úpravy zdiva, Jihovýchodní zeď.*

5.2 Severovýchodní zeď

Zeď z lomového kamene (místní materiál, pískovce, slepence, cihly) se dochovala v původní délce 31m. Její charakter určuje umístění ve svahu, který je vyrovnán prostřednictvím tří stupňů. Každý stupeň je přibližně v jedné třetině délky zalomen do tupého úhlu, přičemž delší část rovnoběžně kopíruje svah. Zeď, kromě nejnižšího stupně, obsahuje původní zákrytové desky, které je možné ponechat. Tělo zdi je narušeno v místě styku se SZ zdi (obr. č 36). Strana obrácená do vnitřního prostoru hřbitova nese části několika hrobů, jejichž úprava je řešena samostatně.

5.2.1 Úpravy

Narušené nároží bude dozděno v délce 2000mm zároveň s dozdívkou části SZ zdi. Na hřebenu nejnižšího stupně budou uloženy původní, případně nové zákrytové žulové desky o rozměrech 900x800x100mm. V závěru dojde k očištění a přespárování zdiva.

Viz příloha V. *Úpravy zdiva, Severovýchodní zeď.*

5.3 Severozápadní zeď

Silně narušená severozápadní zeď z lomového kamene (místní materiál, pískovec, slepence) se dochovala pouze z části, a to v délce 28m. Zeď má rozdílnou šířku v patě a vrcholu, 610mm a 600mm (obr. č 37). V místě nároží se SV východní zdí nemá zeď žádný dotyk, neboť zde došlo k úplnému vypadnutí zdiva v délce 3000mm (obr.č 38). Vypadnutím zdiva v další části došlo k vytvoření obloukovité průrvy s průměrem 4000mm (obr.č 39). V ostatní ploše zdi dále chybějí jednotlivé kameny. Chybí veškeré zákrytové desky. Na části zdiva se zachovalo původní spárování, na jehož základě bude provedeno spárování nové (obr.č 40). Obloukovitou průrvou protéká pramen. Vývěr pramene se nachází ve vnitřním prostoru hřbitova, ve vzdálenosti 1000mm od SZ zdi. Od tohoto vývěru budou položeny prefabrikované žlaby, které pramen vyvedou před SZ zeď. Tento systém odvodnění bude překryt zákrytovými kamennými deskami, které budou následně pokryty vrstvou zeminy tak, aby přítomnost pramene nebyla v objektu vůbec postřehnutelná. Strana obrácená do vnitřního prostoru hřbitova nese části několika hrobů, jejichž úprava je řešena samostatně.

5.3.1 Úpravy

Zcela chybějící hmota zdi u nároží bude znova vyzděna původním materiálem v délce 3000mm. Chybějící nároží utvoří nové žulové kvádrové armatury, aby byla zajištěna statika zdiva a docílilo se fixace se SV zdí. Dojde k vyzdění průrvy, přičemž bude zachováno rozšíření paty zdi a ponechán prostor pro systém odvodnění pramene. V celkové délce bude provedeno očištění spár do hloubky 20mm a po provedení dozdívek budou vytvořeny spáry nové. Zákrytové desky budou uloženy po celé délce hřebenu zdi ze žulových bloků 700x800x100mm. Vzhledem k rozdílné šířce paty a vrcholu budou na širší části zdi osazeny žulové zákrytové desky 150x1000x80 mm.

V případě realizace variantou architektonického návrhu A, bude ponecháno stávající ukončení zdi formou kamenných kvádrů. V případě realizace variantou B, bude stávající ukončení zdi formou kamenných kvádrů odstraněno a nahrazeno plynulým spojením s novou SZ stěnou. V případně realizace variantou C, bude stávající ukončení ponecháno, na hřebenu zdi budou dále osazeny další žulové desky 700x700x100mm ve vzdálenosti 3400mm od sebe, a případně realizace variantou D bude současné zakončení zdi odstraněno do výšky 1200mm od paty zdi, aby mohl být napojen podezdívkový pas.

Viz příloha V. *Úpravy zdiva, Severozápadní zeď.*

7. Dostavba ohrazení

Stržením části SZ zdi a celé JZ zdi vznikl postupem času mohutný val, který je tvořen dvěma na sebe kolmými částmi délky 23m a 24m v hřebenu. Šířka valu je u obou částí cca 3000mm. Val obsahuje suť, celistvé úseky zdiva, náhrobky a zeminu (obr.č 41-43). Je silně porostlý náletovými dřevinami a ruderálním porostem. JZ část valu je zakončena 4000mm před původním dotykem s JV zdí (obr.č 44). Po sanaci valu a nezbytných úpravách bude na místě původního zdiva vybudováno nové ohrazení.

6.1 Úprava valu

V rámci úprav vegetace budou odstraněny veškeré náletové dřeviny a ruderální porost. U náletových dřevin dojde nejdříve k odřezání kmenů. Zbylé pahýly s kořenovým systémem budou vyjmuty během rozbírání valu. Po kompletním obnažení těla valu dojde k jeho odbornému rozebrání, nejlépe za účasti archeologa. Především je nutné rozpoznat, které kusy materiálu jsou náhrobky či jejich části. Nalezené náhrobky budou uskladněny na vybraném místě. Po odstranění patřičného množství materiálu dojde k nálezu původního zdiva, nebo alespoň jeho základů. U zdiva bude prozkoumána jeho stabilita, vlhkost, a další vlastnosti, aby bylo možné určit, zda lze v rámci dostavby ohrazení nalezené zdivo pouze dozdit předem rozebraným materiálem. Ukáže-li se nalezené zdivo jako nevyhovující, bude strženo a nahrazeno kompletně novým ohrazením.

6.1.1 Opatření

Vzhledem k tomu, že během sanace valu postoupí práce na úroveň vnitřního obsahu hrobů, přiléhajících k valu, je nutné tyto v podstatě otevřené užší strany hrobů fixovat dřevěným bedněním, které bude během stavby ohrazení postupně odstraňováno.

Viz příloha VI. *Dostavba ohrazení, Val.*

6.2 Ošetření původního materiálu

Nalezené náhrobky a jiné kamenné části hrobů budou restaurovány dle postupů uvedených v oddíle 10. U původního materiálu zdiva bude nejprve posouzena kvalita jednotlivých kusů kamene, následně provedena selekce, a vhodné kameny dále ošetřeny. Jedná se o proschnutí materiálu, očištění (chemicky nebo mechanicky), a případné mechanické úpravy (velikost, tvar).

6.3 Nové ohrazení

Objem použitelného materiálu, nalezeného během sanace valu, velkou měrou určuje podobu nového ohrazení. Chceme-li původní materiál přednostně využít, lze uvažovat dvě možné varianty.

6.3.1 Varianta A

Tato varianta připadá v úvahu, jestliže bude nalezené množství vyhovujícího původního materiálu představovat alespoň 50% z celkového objemu zdiva. Obě části ohrazení jsou pojaty jako plné stěny z lomového kamene.

6.3.1.1 Provedení

SZ stěna plně převezme charakter původní SZ zdi. Zachovalé těleso základů stržené zdi poslouží jako základová báze pro nově vyzděnou uskakovanou stěnu z lomového kamene délky 23000mm, stabilní výšky 2600mm včetně 100mm zákrytové desky z vnější plochy, a šířky 610-600mm. Do výšky 620mm od paty zdi z vnější plochy bude zachována šířka zdiva 610mm, zdivo nad touto hranicí bude mít šířku 600mm. Na hřebenu zdi budou osazeny žulové zákrytové desky 700x800x100mm. Na rozšířené části zdi budou dále osazeny žulové zákrytové desky 150x1000x80. V případě využití varianty A architektonického návrhu, nebude stěna napojena na SZ zeď, ale bude mezi ní ponechán prostor 2000mm pro osazení křídel vstupní brány. V závěru bude zdivo vyspárováno.

JZ stěna volně převezme charakter SV zdi. Je to způsob, jak zajistit architektonickou jednotu obvodového zdiva a zároveň se přiblížit původnímu charakteru objektu. Zachovalé těleso základů stržené zdi bude využito jako základová báze pro stupňovitou uskakovanou stěnu z lomového kamene délky 24000mm se dvěma stupni, každý délky 12000mm se zalomením do tupého úhlu ve vzdálenosti 4000mm od okraje stupně. Výška zdiva bude 2600mm včetně zákrytových desek v dotyku se SZ stěnou z vnější plochy a 2000mm včetně zákrytových desek v dotyku s JV zdí. Výška schodu mezi stupni je potom 500mm. Na hřebenu zdi budou osazeny žulové zákrytové desky 700x800x100mm. V případě použití varianty B architektonického návrhu, bude ve vzdálenosti 2000mm od dotyku s JV zdí ponechán prostor 2000mm pro osazení křídel vstupní brány. V závěru bude zdivo vyspárováno.

6.3.1.2 Opatření

Vzhledem k tomu, že se stavba stěny bude bezprostředně dotýkat hrobů, které přiléhají z vnitřního prostoru hřbitova, je nutné, aby stavební práce byly prováděny pouze z vnější plochy. Jednotlivé hroby budou zakryty dřevěnými paletami, aby nedošlo k jejich poškození.

Viz příloha VI. *Dostavba ohrazení, Varianta A.*

6.3.2 Varianta B

Tuto variantu je nutné realizovat, jestliže nebude nalezeno dostatečné množství původního materiálu pro dostavbu kompletních stěn. Obě části jsou pojaty jako vysoká podezdívka s nadstavěnými sloupky, které budou doplněny o kovový plot.

6.3.2.1 Provedení

SZ stěna převezme do výše 1200mm charakter SZ zdi. Nad touto hranicí budou nadstavěny kamenné sloupky se dvěma zákrytovými deskami. Nalezené těleso základů stržené zdi bude využito jako základová báze pro plnou podezdívku z lomového kamene délky 23000mm, stabilní výšky 1200mm z vnější plochy, šířky 610-600mm. Do výšky 620mm od paty podezdívky z vnější plochy bude zachována šířka zdiva 610mm, zdivo nad touto hranicí bude mít šířku 600mm. Na tuto podezdívku budou nadstavěny kamenné sloupky stabilní výšky 1400mm včetně jedné zákrytové desky a rozměrů 600x600mm. Počet sloupků je 6 a vzdálenost mezi nimi 3400mm a 2200 (od ukončení SZ zdi). Na sloupky budou uloženy zákrytové desky 600x600x100mm a na ně další zákrytové desky 700x700x100mm. Na rozšířené části podezdívky budou dále osazeny žulové zákrytové desky 150x1000x80. Na hřeben podezdívky mezi jednotlivými sloupky budou osazeny žulové zákrytové bloky 700x3400x80mm a jednou 700x2200x80. V závěru bude zdivo přespárováno. V případě využití varianty C architektonického návrhu, nebude podezdívka napojena na SZ zeď, ale bude mezi ní ponechán prostor 2200mm pro osazení křídel vstupní brány.

JZ stěna bude mít pozměněný charakter jako SZ stěna. Změna se týká výškového členění, které je závislé na svahu. Nalezené těleso základů stržené zdi bude využito jako základová báze pro plnou stupňovitou podezdívku z lomového kamene délky 24000mm se šesti stupni, každý délky 4000mm. Výška prvního stupně v dotyku se SZ stěnou je 1200mm z vnější plochy. Každý další stupeň je výš o úroveň 200mm. V místě dotyku s JV zdí má podezdívka výšku 400mm z vnější plochy. Na tuto podezdívku budou nadstavěny kamenné sloupky stabilní výšky 1400mm včetně jedné zákrytové desky a rozměrů 600x600mm. Počet sloupků je 6 a vzdálenost mezi nimi 3400mm. Na sloupky budou uloženy zákrytové desky 600x600x100mm a na ně další zákrytové desky 700x700x100mm. V závěru bude zdivo přespárováno. V případě využití varianty D architektonického návrhu, bude ve vzdálenosti 2000mm od dotyku s JV zdí ponechán prostor 1400mm pro osazení křídel vstupní brány.

Viz příloha VI. *Dostavba ohrazení, Varianta B.*

8. Vstupní brána

Otázka nalezení či nenalezení původní polohy vstupní brány nabízí dvě možnosti umístění nového vstupu. V případě, že bude původní poloha určena na přepokládaném místě, bude se nový vstup nacházet v SZ zdi, respektive SZ stěně. V případě že původní poloha určena nebude, bude nový vstup umístěn v nové JZ stěně. Design kovových křídel brány je řešen samostatně.

7.1 Varianta A

Historické snímky, blízkost vodního zdroje a ukončení zachovalé části SZ zdi kvádrovými kameny vyvolávají domněnku, že se původní vstupní brána nacházela přibližně v polovině SZ zdi. Umístění v JZ a JV zdi je nepravděpodobné, neboť k nim v minulosti přiléhal křesťanský hřbitov. Z ohledem jak na tradice židovské, tak křesťanské, lze přepokládat, že Židé nevstupovali na svůj hřbitov přes křesťanské pohřebiště. K SV zdi přiléhají v celé délce hroby. Ze je umístění vstupní brány vyloučeno. Pravdivost těchto úvah může potvrdit až průzkum valu, v němž by musel být vstup nějakým způsobem patrný (práh, přerušeni zdiva).

Pro potřeby této varianty považujeme výše uvedenou teorii za pravdivou.

7.1.1 Provedení

V případě využití varianty A architektonického návrhu, bude vstupní brána řešena jako volný prostor šířky 2000mm, vynechaný mezi původní SZ zdi a novou SZ stěnou. Portál brány je řešen jako optické zvýraznění zakončení SZ zdi a SZ stěny prostřednictvím kvádrových kamenů či žulových armatur, které budou zasahovat cca 600mm do tělesa dané zdi. Rozdílná šířka zdiva ve vzdálenosti 620mm od paty zdi z vnější plochy bude zachována. Pro zvýraznění bude nad zákrytovými deskami SZ zdi a SZ stěny umístěno po jedné další desce 700x700x100mm vystředěné na rozpětí 600mm zvýrazněného zdiva portálu. Rozměry jednoho křídla brány jsou 2500x1000mm.

V případě využití varianty C architektonického návrhu, bude vstupní brána řešena jako volný prostor šířky 2200mm, vynechaný mezi původní SZ zdi a novou SZ stěnou. Portál brány je řešen jako optické zvýraznění zakončení SZ zdi prostřednictvím kvádrových kamenů či žulových armatur, optické zvýraznění SZ stěny, respektive podezdívky stejnými prostředky, a využití jednoho sloupku nadstavěného nad podezdívku zároveň jako sloupek brány. Rozměry jednoho křídla brány jsou 2500x1000mm a přidané rámy 2500x100mm.

Viz příloha VII. *Vstupní brána, Varianta A.*

7.2 Varianta B

Varianta reaguje na neprokázání původní polohy vstupu v SZ zdi, a proto umisťuje vstupní bránu na jediné vhodné místo.

7.2.1 Provedení

V případě využití varianty B architektonického návrhu, bude vstupní brána řešena jako přerušení JZ stěny v délce 2000mm ve vzdálenosti 2000mm od dotyku stěny s JV zdí. Portál brány je řešen jako optické zvýraznění zakončení oddělených částí stěny kvádrových kamenů či žulových armatur, které budou zasahovat cca 600mm do tělesa stěny. Z důvodu atypického zachování sklonu hřebene zdi nebude portál brány dále zvýrazněn. Rozměry jednoho křídla brány jsou 1800x1000mm.

V případě využití varianty D architektonického návrhu, bude vstupní brána řešena jako přerušení JZ podezdívky v délce 2000mm ve vzdálenosti 1400mm od dotyku podezdívky s JV zdí. Brána bude omezena šestým sloupkem na šestém stupni podezdívky šířky 600mm a sedmým přistavěným sloupkem šířky 600mm. Rozměry jednoho křídla brány jsou 1800x1000mm.

9. Komunikace

Hřbitov je z okolí plochy přístupný stávající komunikací s pojezdem, tvořenou uválcovaným frézovaným odpadem z vozovek. Šířka komunikace se pohybuje mezi 4000 – 6000mm. Tato komunikace bude v rámci jiných projektů či samostatně upravena na šířku 4000mm, povrch bude tvořen válcovaným pískem. Obě varianty vstupu na hřbitov na tuto komunikaci navazují.

Původní komunikace na vnitřní ploše hřbitova se nezachovaly, jejich náznaky jsou však patrné (obr.č.45). Rovněž díky charakteru terénu a poloze hrobů není problematické určit alespoň hlavní schéma původního komunikačního systému. Nově vytvořené komunikace budou pochopitelně umístěny na místě těch původních.

8.1 Přístupová komunikace

Umístění přístupové komunikace je závislé na realizované variantě vstupní brány. Označení variant přístupu odpovídá označení variant vstupní brány.

8.1.1 Varianta A

Od stávající komunikace s pojezdem povede pod úhlem 118° ke vstupní bráně přístupová komunikace bez pojezdu šířky 2000mm a délky 5000mm.

8.1.1.1 Provedení

Podklad pod zpevněnou plochou bude tvořen hutněným drceným kamenivem frakce 16-32 v tloušťce 150mm položeným přímo na srovnaný rostlý terén. Na kamenivo bude položena hutněná vrstva kameniva frakce 8-16 v tloušťce 50mm, upravená do sklonu 1%. Povrchovou vrstvu utvoří hutněný písek tloušťky 100mm. Komunikaci zajistí obrubníky 500x200x50mm, ukládané do betonu B 15 s podbetonováním v tloušťce 150 mm.

Viz příloha VIII. *Komunikace, Varianta A.*

8.1.2 Varianta B

Od stávající komunikace pojezdem povede pod úhlem 82° ke vstupní bráně přístupová komunikace bez pojezdu šířky 2000mm a délky 24000mm.

8.1.2.1 Provedení

Technické provedení komunikace je totožné s variantou A.

Viz příloha VIII. *Komunikace, Varianta B.*

8.2 Komunikace ve vnitřní ploše

Komunikace na vnitřní ploše využívají původního systému komunikací, a to tak, že umožňují návštěvníkům prohlídku všech částí hřbitova. Díky tomu nebude docházet k nevhodnému pohybu na plochách hrobů.

8.2.1 Obvodová komunikace

Obvodová bezpojezdová komunikace kopíruje hroby přimykající se ke zdivu hřbitova, a tvoří tak korzo obepínající centrální plochu s jednotlivými hroby. Z důvodu problematické polohy několika hrobů je část komunikace paralelní se SZ zdí v délce 7000mm přerušena. Šířka komunikace je závislá na vzdálenosti mezi kamennými obrubami hrobů přimykajících se ke zdivu a obrub vnějších hrobů centrální plochy. Tato šířka kolísá v jednotlivých místech mezi 1800–2300mm. Aby se tyto rozdíly vyrovnaly a komunikace nepřiléhala těsně k hrobovým obrubám, bude její stabilní šířka 1800mm.

8.2.1.1 Provedení

Podklad pod zpevněnou plochou bude tvořen hutněným drceným kamenivem frakce 16-32 v tloušťce 150mm položeným přímo na srovnaný rostlý terén. Na kamenivo bude položena hutněná vrstva kameniva frakce 8-16 v tloušťce 50mm, upravená do sklonu 1%. Povrchovou vrstvu utvoří hutněný písek tloušťky 100mm. Komunikaci zajistí obrubníky 500x200x50mm, ukládané do betonu B 15 s podbetonováním v tloušťce 150mm.

Viz příloha *Komunikace, Varianta A, B*.

8.2.2 Další komunikace

Protilehlé komunikace paralelní se SZ a JV zdí budou příčně propojeny dvěma dalšími komunikacemi. Tyto spojnice leží rovněž na místě původních cest a rozdělí centrální plochu na tři nestejně velké celky obdélníkového půdorysu.

Šířka komunikací je opět určena rozpětím obrub okrajových hrobů zmíněných tří celků. Stejně jako u hlaví komunikace se jedná o 180mm.

8.2.2.1 Provedení

Podklad pod zpevněnou plochou bude tvořen hutněným drceným kamenivem frakce 16-32 v tloušťce 150mm položeným přímo na srovnaný rostlý terén. Na kamenivo bude položena hutněná vrstva kameniva frakce 8-16 v tloušťce 50mm, upravená do sklonu 1%. Povrchovou vrstvu utvoří hutněný písek tloušťky 100mm. Komunikaci zajistí obrubníky 500x200x50 mm, ukládané do betonu B 15 s podbetonováním v tloušťce 150 mm. Stávající terén pod komunikacemi bude upraven do kontinuálního průběhu.

Viz příloha *Komunikace, Varianta A,B*.

8.3 Napojení obvodové komunikace na přístupovou komunikaci

Dvě varianty umístění vstupní brány určují charakter napojení komunikací ve vnitřní ploše na přístupovou komunikaci. Označení variant napojení odpovídá označení variant vstupní brány

8.3.1 Varianta A

Ihned za vstupní branou bude odkopána část zeminy, do vzniklého prostoru budou vloženy kamenné stupně 2300x500x170mm. První tři stupně budou umístěny souběžně s SZ zdí, další čtyři stupně kolmo k SZ zdi. Takto vzniklé schodiště vyrovná rozdíl úrovní terénu vnější plochy a vnitřního prostoru hřbitova velikosti 1000mm. Poslední stupeň schodiště bude vyveden na komunikaci paralelní se SZ stěnou.

Viz příloha VIII. *Komunikace, Varianta A.*

8.3.2 Varianta B

Na přístupovou komunikaci bude napojena část obvodové komunikace paralelní s JV zdí, lemující jihovýchodní zeď hřbitova. Obě komunikace leží ve stejné rovině.

8.3.2.1 Provedení

4800mm před vstupní branou z vnitřního prostoru bude obvodová komunikace rozšířena z 1800mm na 2000mm, tedy šířku přístupové komunikace.

Viz příloha VIII. *Komunikace, Varianta B.*

10. Úpravy vegetace

9.1 Charakteristika stavu k únoru 2005

Ve vnitřní ploše se nacházejí plošné porosty mladých náletů, skupiny stromů vzniklých z náletu a dva původní alejové stromy ve věkové kategorii 80 – 100 let ¹⁾. Plocha hrobů a bývalého trávníku je pokryta ruderálním porostem, stařinou a vrstvou nevyhrabávaného listí. Z části je dále pokryta břechťanovým porostem. Náletové dřeviny narušují na mnoha místech statiku zdíva a negativně působí na tělesa hrobů.

Viz příloha IX. *Úpravy vegetace, Stav k únoru 2005.*

9.2 Úpravy

Řešení úprav vegetace vychází ze současného stavu, dendrologického, estetického a ekologického potenciálu dřevin, zohledňuje požadavky stavebních úprav a konečné působení prostoru. Charakter zeleně bude významným architektonickým činitelem.

Konečný stav plochy hřbitova předpokládá zachování dvou původních alejových stromů, založení nového trávníku na volných plochách a založení nového trávníku nad ohraničenými plochami hrobů.

9.2.1 Provedení

Z vnitřního prostoru budou odstraněny skládky větví po dřívějších prořezávkách, pařezy, aj. Veškerý ruderální porost a stařina budou kompletně strženy. Docílí se tak obnažení hrobových obrub, náhrobků a dalších prvků, které nelze za současného stavu identifikovat. Následně dojde k odstranění veškerých náletových porostů a dalších dřevin navržených ke kácení. Dřeviny, které prorůstají tělesa hrobů, budou seříznuty do výšky cca 10 cm standardním řezem. Vzniklé pahýly i s kořenovým systémem je nutné odborně odstranit tak, aby došlo k co nejmenšímu zásahu do těles hrobů. Dřeviny uchycené na koruně valu budou odstraněny během jeho sanace. U původních alejových stromů dojde k provedení zdravotního řezu v koruně, odstranění spodních větví do minimální výše 3 m a odstranění obrostu stromů na bázi kmene a na kmeni. Po ukončení průzkumu a hrubých restauračních prací budou provedeny terénní úpravy a založení budoucích travnatých ploch. Dojde k rozřezání starého drnu, provzdušnění, odklizení starých drnů a odpadu. Následně bude lokálně doplněna ornice, čímž dojde k vyrovnání terénních depresí. Zároveň se zapraví hnojivo. Konečné osetí ploch bude provedeno v dávce 25g/m² ²⁾.

Plochy určené jako hroby, které jsou pokryty vrstvou zeminy, budou rovněž zatravněny. Stejně tak obdélníkové plochy ohraničené kamennými obrubami hrobů. Charakter těchto ploch vyžaduje šetrný přístup. Zásahy do zeminy hrobů by neměly přesáhnout hranici 10cm hloubky.

První seč trávníku bude provedena v době, kdy doroste výšky cca 10cm. Následně je nutné trávník pravidelně zavlažovat, aby došlo k provlhčení celého kořenového systému.

9.2.2 Údržba

U alejových stromů se předpokládá standardní údržba (prořezávky, ošetření poranění). S ohledem na umístění stromů je nezbytné zajistit, aby neohrožovaly návštěvníky hřbitova a nenarušovaly tělesa restaurovaných hrobů. Travnaté plochy budou pravidelně odplevelovány a přihnojovány. Před zimním obdobím musí být odstraněno spadlé listí

9.2.3 Opatření

Alejové stromy budou během stavebních a restauračních prací ochráněny proti možnému poškození mechanizací či stavební činností.

Okolo jejich kmene bude osazeno dřevěné bednění do výšky 2m, chráněny budou rovněž kořenové náběhy a spodní větve. Plochy pro uskladnění materiálu a pohyb mechanizace je nutné umístit tak, aby nedošlo k poškození stromů. Plochy určené pro výsev travnatých ploch nesmějí být nadměrně zhutňovány pohybem mechanizace. Sanaci porostu, kácení dřevin a výsev travnatých ploch bude provádět odborná firma, která zajistí, aby během prací nedošlo k poškození těles hrobů a narušení stávajícího zdiva.

Viz příloha IX. *Úpravy vegetace, Úpravy*

11. Úpravy hrobů a náhrobních kamenů

Určujícími prvky vnitřního prostoru hřbitova jsou hroby, hrobové obruby, torza hrobových obrub, podstavce náhrobků, náhrobky, torza náhrobků a další kamenické prvky. Úpravy hrobů jsou z hlediska židovské tradice nejsložitějším problémem. Nelze zasahovat do obsahu hrobu, tedy jakkoliv manipulovat s kosterními pozůstatky, a umisťovat nad ním náhrobek jiného zemřelého. Při silné devastaci hřbitova bude vyhovění těmto požadavkům složitým, každopádně však zásadním úkolem.

10.1 Etapizace

10.1.1 Průzkum a evidence

Po provedení předběžné úpravy plochy hřbitova bude uskutečněn pečlivý průzkum. V rámci průzkumu dojde k určení jednotlivých hrobů a jejich očíslování. Údaje o poloze, počtu kamenných prvků, stavu a čísla budou zaneseny do evidence a zakresleny do podrobného souřadnicového plánu. Volně ležící náhrobky a další kamenné části budou rovněž samostatně evidovány.

Viz příloha X. *Úpravy hrobů a náhrobních kamenů.*

10.1.2 Konzervace

Volně ležící náhrobky a kamenné díly bez určení příslušnosti budou, jestliže to jejich stav dovolí, přemístěny na vhodnou pracovní plochu, kde budou restaurovány. Kamenné prvky ležící na svých místech budou očištěny a v případě potřeby rozebrány. Po zajištění čistoty okolí (např. obložení igelitovým materiálem) lze restaurační práce provádět přímo na místě.

10.1.3 Kompletace

Po konzervaci jednotlivých kamenných částí hrobu mohou být tyto části opětovně zkompletovány. Pro zajištění stability je nutné umístit hlavní kamenné dílce do betonového lože. Ostatní prvky jsou k sobě připojeny tmelem, nebo prostřednictvím kovových čepů. Zkompletované těleso hrobu bude nakonec přečištěno a ošetřeno závěrečným konzervačním přípravkem.

10.2 Určování příslušnosti náhrobků a kamenných částí k jednotlivým hrobům

Náhrobky a kamenné dílce, jejichž umístění se pomocí níže popsaných zásad podaří určit, budou osazeny do původní polohy. Zbylé náhrobky a kamenné dílce budou umístěny na neutrální pietní místo podél jihovýchodní zdi. Zde mohou být zapuštěny v zemi, nebo volně opřeny o zdivo.

10.2.1 Náhrobky leží v blízkosti hrobů

Povalený náhrobek, který leží v určitém směru a poloze v bezprostřední blízkosti hrobu, respektive podstavce, patří s nejvyšší pravděpodobností k sobě.

Dle tradice jsou náhrobky stavěny k nohám zemřelého, tedy na rozdíl od běžné praxe, kdy náhrobek leží za jeho hlavou. Existují však i výjimky, a tak není tento poznatek vždy směrodatný.

V případě sokolovského židovského hřbitova jsou ve všech dosud prozkoumaných případech náhrobky orientovány ve směru těla hrobů. Přirozeně to platí pro hroby přimykající se ke zdem hřbitova. Dalšími příklady jsou hroby v prostřední části centrální plochy a jeden hrob s náhrobkem v levé části centrální plochy.

Zmiňovaná střední část centrální plochy obsahuje dvě řady hrobů, jejichž náhrobky byly textem orientovány ve směru těla hrobu, přičemž však levá řada byla orientována k jihozápadu a pravá k severovýchodu. Na základě této skutečnosti lze vyslovit domněnku, že náhrobky v levé a pravé části centrální plochy byly orientovány textem na severovýchod. Mohou se však vyskytnout četné výjimky.

Základním požadavkem je určit, k ohrazení kterého hrobu patří podstavec. V případě sokolovského židovského hřbitova jsou podstavce posazeny na delších kamenných blocích ohrazení příslušného hrobu. Spadnul-li náhrobek na plochu „svého“ hrobu a je obrácen lícem vzhůru, směřoval text do opačného směru než tělo hrobu. Spadnul-li na plochu za hrobem a je obrácen rubem vzhůru, pak také. Jestliže však v prvním případě je obrácen vzhůru rubem, a ve druhém lícem, směřoval text do stejného směru jako tělo hrobu. Příklad, že na některých židovských hřbitovech jsou epitafy psány na obou stranách, na sokolovském hřbitově doufejme nenastane.

I přes často směrodatnou polohu náhrobku je nezbytné provést stejné ověřovací kroky jako v níže popsaném případě.

10.2.2 Náhrobky neleží v blízkosti hrobů

Jestliže náhrobky neleží v těsné blízkosti hrobů, nebo byly někam přesunuty, jak tomu bude především u náhrobků nalezených při rozebírání valu, je určení jejich polohy značně komplikované. Vodítkem jsou v tomto případě velikost podstavné plochy náhrobku, způsob jakým byly osazeny na hrob či podstavec a materiál.

Rozměry podstavných hran zanesené v evidenci budou nejprve porovnány s údaji v evidenci podstavců a dalších kamenných částí. Po zúžení výběru na základě podobnosti proporcí přichází na řadu zkoumání způsobu spojení náhrobku a podstavce. Může se jednat o spojení pomocí čepu, pak zjišťujeme zda jeden z dílů obsahuje fixační čep a druhý osazovací otvor, nebo o spojení pomocí pojiva. Pojivo zanechává po odtržení určitou kresbu na náhrobku i podstavci. Na základě podobnosti a opačných hloubek reliéfu kresby na původě spojených částech, lze v některých případech určit, které díly k sobě náležejí. Posledním způsobem je zúžit výběr na základě stejných materiálů a kompaktnosti uměleckého provedení. Tato metoda platí jen v některých případech, neboť materiál a zpracování podstavce a náhrobku se často může lišit. Stejným způsobem lze porovnávat a kompletovat obruby hrobů i další kamenné díly.

V případě, že se žádným způsobem nepodaří určit původní polohu náhrobku, musí být umístěn na neutrální místo, to znamená tam, kde neleží žádný hrob.

10.3 Technologie restauračních prací

Technologie restaurování židovských náhrobků je naprosto shodná s jinými restauračními pracemi na kamenných materiálech. Náhrobky jsou většinou silně chemicky a mechanicky poškozeny. Nevětší důraz je proto kladen na stabilizaci a fixaci materiálu a očištění písma.

10.3.1 Vyprošťování náhrobků a kamenných dílů

Jednodílné stély, které jsou povalené, nahnuté, či v jiné nevhodné poloze, je nutné nejprve vyprostit pomocí dřevěných klínů a páčidel ze země. Toto je jeden z nejkritičtějších okamžiků, neboť silně narušené náhrobky z méně kvalitních materiálů (pískovce) se mohou při manipulaci rozlomit. Stély musí být ihned přemístěny na připravené dřevěné palety, z nichž budou sundány až při novém osazování.

U skládaných pomníků, jsou-li i jen z části povalené, je zpravidla nutné vyprostit i podzemní části a rozebrat nadzemní stojící kusy, neboť v naprosté většině případů nejsou rovné, starší spoje jsou porušené a vzhledem k výšce a několika spojovaným plochám je žádoucí, aby byly z hlediska stability pomníků svislé¹⁾. Jednotlivé rozebrané díly musí být označeny dvojitým číslováním (číslo hrobu a číslo dílu) a opatřeny značkami, pole nichž budou opět sestaveny. Díly je nutné rovněž přemístit na dřevěné palety.

10.3.2 Konzervace jednotlivých dílů

Náhrobky jsou nejprve mechanicky očištěny. Jedná se o šetrné odstranění řas a mechů prostřednictvím špachtlí a štětců. Před vlastní konzervací jsou dále opatřeny ničícím biocidním postřikem Porosan a po určitém časovém odstupu omyty regulovanou tlakovou vodou a silonovými kartáči, kterými je dokončeno čištění a odstranění zbytků vegetace.

Následně jsou odstraněny zbytky zkorodovaného kovového materiálu (čepy) a aplikován konsolidant kamene. Pro zlepšení povrchu náhrobků lze použít chemické čištění pomocí zábalů uhličitanu amonného a detergenty²⁾. Špatně rozpustné černé krusty lze ztenčovat opakovanými zábalami pasty AB 57 a uhličitanu amonného, u bílých křemičitých pískovců se zvláště používá kombinace peroxidů a amoniaků. Po hloubkovém očištění a vysušení přichází na řadu zpevňování kamene. U pískovců je to prostředkem Fest-OH 100, u jiných Paraloid B-72. Po přibližně dvacetidenní technologické přestávce je prováděna injektáž trhlin a vyspárky, prováděné materiálem Petra C, probarvovaným ve hmotě anorganickými pigmenty.

Po té, co jsou jednotlivé kamenné díly konzervovány, dochází k doplnění nových fixačních čepů. Do vyčištěných, či nově vyvrtaných otvorů ve spodní části stél jsou vsazovány do olova cca 250mm dlouhé a 20mm silné měděné čepy pro lepší fixaci osazování.

10.3.3 Příprava pro osazení restaurovaných kamenných dílů

Poté, nebo již v průběhu, co jsou kamenné díly samostatně restaurovány, je nezbytné připravit základ pro jejich nové osazení. V místě hrobů, ze kterých byly kamenné díly sejmuty či ke kterým byla určena příslušnost volně ležících dílů, jsou šetrně připraveny základy. Základy jsou vyhloubeny do maximální hloubky 50-70cm a následně založeny lomovým kamenem a směsí betonu. Do takto připraveného lože jsou vsazeny nově zhotovené kamenné prahy, do kterých jsou vyvrtány otvory pro usazení čepů. Při osazování náhrobku je používána vápenocementová malta.

Viz příloha X. *Úpravy hrobů a náhrobních kamenů.*

10.3.4 Kompletace jednotlivých kamenných dílů

Jednodílné stély, postavce a kamenná ohrazení hrobů jsou do předem vytvořených základů osazovány pomocí speciální trojnožky a řetězového zvedáku. U vícedílných pomníků je toto prováděno kombinací trojnožky a manuálních prostředků. Jednotlivé díly jsou spojovány a lepeny materiálem Terako-transfer, spáry jsou doplňovány materiálem Hasit (modifikovaná vápenná štuková směs na venkovní použití)³⁾. Jsou-li všechny, nebo alespoň zachovalé kamenné díly hrobů znovuosazeny a slepeny k sobě, dochází k závěrečným úpravám a celkové fixaci. Je prováděna barevná retuš pigmenty v lihu a hydrofobizace materiálem Imesta IW 280 (oligomerní siloxan v lakovém benzínu), před vlastní hydrofobizací je prováděn preventivní biocidní nástřík materiálem Porosan⁴⁾.

Viz příloha X. *Úpravy hrobů a náhrobních kamenů.*

12. Umělecko-řemeslné prvky

Podobu umělecko-řemeslných prvků, jakými mohla být křídla vstupní brány, kovové oplocení kolem honosnějších hrobů nebo plakety s epitafy umístěné na stěnách hřbitova, nelze dnes určit. Jejich existenci dokládají pouze otvory a úchyty na sloupcích a prázdná kamenná ostění. Představu o charakteru židovských umělecko-řemeslných prvků si lze v nejbližším okolí Sokolova vytvořit na židovském hřbitově v Karlových Varech – Drahovicích.

V případě realizace varianty A nebo B architektonického návrhu, je třeba vytvořit design křídel vstupní brány a pamětní desky. U variant C a D je dalším prvkem design kovového plotu

11.1 Vstupní brána

Křídla vstupní brány ve variantách A a C architektonického návrhu mají rozměry 2500x1000mm, ve variantách B a D 1800x1000mm. Pro použití je připraveno celkem pět designů pro tyto dvě skupiny. Všechny návrhy vycházejí ze společného ideového a teoretického základu.

11.1.1 Ideový a teoretický základ

Základními požadavky jsou respekt k charakteru vnitřního i vnějšího prostoru židovského hřbitova, respekt k charakteru umělecko-řemeslných prvků sousedního městského pohřebiště, historická spojitost a poplatnost účelu, tedy vytvoření vstupního prostoru, který charakter místa určí, ale zároveň jej nebude přehlušovat.

Hlavní ideou potom je, pojmout vstupní bránu jako symbolickou figuru, jejímž prostřednictvím se setkávají odkaz historie předválečné sokolovské židovské obce a současnost návštěvníků, z nichž si mnozí uvědomují kulturní ztrátu, kterou město zánikem židovské komunity utrpělo. Prostředkem k uskutečnění je zde modlitba. Jako estetický prvek bude na křídlech brány použito hebrejské požehnání: „Buď požehnán H-spoodine, jež křísí mrtvé“. Tento text bude uveden v hebrejštině.

11.1.2 Design pro varianty A a C architektonického návrhu

Design pro variantu C se liší přidáním postranních rámců rozměrů 100x2500mm

11.1.2.1 Design A

Charakteristickým motivem je stylizovaná rozvinutá rostlina, odkazující k jednomu z označení židovského hřbitova jako „zahrada života“. Text modlitby, umístění harmonicky nad úroveň očí, je řešen v pásu z ohýbaných prutů kovu. V dolní části je brána plná.

11.1.2.2 Design B

Zde je využito ornamentů, kterými byla dle historických snímků vyzdobena sokolovská synagoga. Myšlenkou je využít alespoň jeden výtvarný prvek který je známý a váže se k osobám, jenž jsou na hřbitově pochováni.

11.1.2.3 Design C

Využívá minimálních prostředků kombinováním plných plátů kovu s perforací a kovových prutů.

11.1.2.4 Design D

Odpovídá standardu kovových oplocení hrobů na židovských hřbitovech z přelomu 19. a 20.století, který je modifikován pro potřeby vstupní brány.

11.1.2.5 Design E

Nejednodušší varianta se téměř podobá ostatním mřížím na městském hřbitově v Sokolově. Podtrhnut je pouze židovský charakter objektu.

11.1.3 Design pro varianty B a D architektonického návrhu

Designové prvky jsou stejné jako u variant A a C, však jsou upraveny v závislosti na rozměrech vstupní brány na výšku křídel 1800mm.

11.1.3.1 Design A

11.1.3.2 Design B

11.1.3.3 Design C

11.1.3.4 Design D

11.1.3.5 Design E

11.2 Kovový plot

Součástí variant C a D architektonického návrhu je kovový plot. Design tohoto plotu musí zákonitě korespondovat se zvoleným designem křídel vstupní brány, bude však méně komplikovaný.

11.2.1. Design A

11.2.2 Design B

11.2.3 Design C

11.2.4 Design D

11.2.5 Design E

Všech 15 designů je rozkresleno viz příloha *XI. Umělecko-řemeslné prvky*.

11.3 Pamětní deska

Nezbytná pamětní deska, umístěná na JV zdi přiléhající k pietnímu místu s neidentifikovanými náhrobky, seznámí návštěvníky s místem, ve kterém se nachází a zároveň poslouží jako pietní připomínka zde pohřbených osob, jejichž jména se nepodařilo z náhrobků a textů zjistit.

Viz příloha *XI. Umělecko-řemeslné prvky*.

13. Závěr

Na závěr své práce mohu konstatovat, že díky jejímu vytvoření zbývá již jen několik málo kroků k tomu, aby byl židovský hřbitov v Sokolově po dlouhých letech nezájmu a několika letech sporů uveden do odpovídajícího stavu a pietní formy, to vše v naprostém souladu s židovskými tradicemi. Domnívám se, že tři hlavní cíle mého snažení jsem bezezbytku splnil. V případě realizace návrhu bude celá původní plocha hřbitova uzavřena rekonstruovaným a nově vystavěným ohrazením, jenž bude co nejvíce připomínat původní architektonický charakter, nedojede k poškození hrobů a nevhodnému umístění náhrobků a zločin způsobený devastací hřbitova a tím i zhanobením židovského národa bude alespoň z části odčiněn.

Díky ochotě a pochopení lidí, kterým není osud tohoto místa lhostejný stejně jako mně, mi byl ponechán prostor předvést své schopnosti a znalosti ohledně problematiky židovských hřbitovů, které se snažím v této práci prokázat. Jak jsem předeslal v úvodu, mé středoškolské vzdělání není zaměřeno (chce se mi říci bohužel) na zpracování technicky dokonalých nákresů a plánů, pole nichž by stavba mohla probíhat. Má práce není a ani nemůže být projektovou dokumentací, k níž by stačilo připojit pouze podpis a razítko. Na jejím začátku jsem si určil své znalosti a priority, na jejichž základě vznikl architektonický návrh. Velmi zjednodušeně bych mohl říci, že jsem tak dlouho studoval sokolovský židovský hřbitov, kreslil po papíře pod taktovkou židovských tradic a diskutoval s odborníky, až vznikla idea prezentovaná touto prací. V tuto chvíli, kdy je architektonický návrh hotový, jsem na oné pověstné půli cesty. Studium problematiky mám již za sebou, podporu odborníků a Města Sokolova vyjádřenu. Jenže židovský hřbitov v Sokolově stále chátrá, každým dnem může dojít k poškození zachovalých prvků, rozkradení náhrobků, vandalské devastaci. Jestliže se mi již podařilo zažehnat nevhodné zásahy na objektu, zbývá nyní na základě této práce, jakožto seriózního návrhu, dospět až k realizaci. Jedinou překážkou jsou prozatím finanční prostředky, jež musí být shromážděny. Ve spolupráci s Městem Sokolov, které uvažuje o uvolnění částky cca 300000 Kč, hodlám založit občanské sdružení, jehož prostřednictvím se budu snažit získat rozličné grantové příspěvky. Tuto cestu vidím jako poměrně reálnou, neboť jsem se v rámci soutěže Europanostra podílel na přípravě projektu podobně neziskového charakteru, který byl odborníky z Krajského úřadu Karlovarského kraje ohodnocen jako velmi vhodný a způsobilý pro získání dotace ze strukturálních fondů Evropské unie pro rok 2006-2007. Věřím, že důležité je mít zpracovanou ideu, tedy tento návrh, a neustále usilovat o její uskutečnění.

14. Anotace

Rekonstrukce židovského hřbitova v Sokolově je prací, jejímž hlavním cílem je navrhnout architektonickou tvář rekonstruovaného objektu a zajistit nezbytné dodržení židovských tradic v pohřebnictví s ohledem na rekonstrukce. Po nezbytném úvodu do současného stavu objektu a představí židovských tradic, na kterých je práce založena, jsou podrobně rozebírány jednotlivé části, z nichž se skládá výsledný návrh. Vzhledem k poměrně komplikované situaci současného stavu nabízí práce celkem čtyři možné řešení úprav. Zvláštní pozornost je věnována restaurátorským pracím na náhrobcích a dalších kamenných prvcích. Mezi nově navržené architektonické prvky patří severozápadní a jihozápadní stěna, vstupní brána, design kovových prvků (křídla brány, plot), úprava vnitřního prostoru, systém komunikací a pamětní deska. Tyto prvky se, kromě pamětní desky, nesnaží být v rámci objektu něčím novým, naopak mají přispět k co nejautentičtější podobě jakou měl hřbitov před devastací. Další rovinou návrhu je snaha o vytvoření pietního prostoru, jímž by byla připomenuta zaniklá židovská obec v Sokolově. Práce je strukturovaná do dvou celků, a to textové části a rozsáhlé části s přílohami, které nejprve vystihují postatu a záměr jednotlivých návrhů.

15. Poznámky

ad. 2 Stručná historie hřbitova

- 1) DIOSZEGI, M. *Historie židovského osídlení na Sokolovsku*. Vydáno vlastním nákladem. Sokolov: Michael Dioszegi 2005. Kapitola 6, Židovský hřbitov v Sokolově, s. 23.

ad. 3 Pohřební tradice judaismu

- 1) FISHBANE, M. *Judaismus, zjevení a tradice*. Přel. P. Kolmačka. 2. vyd. Praha: Prostor 1999. Přel. z: *Judaism, Revelation*. ISBN 80-85190-95-8. Kapitola 3, Judaismus jako rituální systém, s. 131-133.
- 2) BIBLE, ekumenický překlad, UCN, Praha 1988. Genesis 49:29-31.
- 3) BIBLE, ekumenický překlad, UCN, Praha 1988. Genesis 35:19-20
- 4) VZDĚLÁVACÍ A KULTURNÍ CENTRUM ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE. *Dějiny Židů v Čechách a na Moravě* [CD-ROM]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000.
- 5) VZDĚLÁVACÍ A KULTURNÍ CENTRUM ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE. *Dějiny Židů v Čechách a na Moravě* [CD-ROM]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000.

ad. 4 Architektonický návrh

- 1) HEROUT, J. *Staletí kolem nás*. 4. vyd. Praha: Panorama 1981. s. 283

ad. 9 Úpravy vegetace

- 1) JURICA, A. *Parkové úpravy starého hřbitova v Sokolově*. Jurica- Stavební a projekční kancelář. 2003-. s. 16
- 2) JURICA, A. *Parkové úpravy starého hřbitova v Sokolově*. Jurica- Stavební a projekční kancelář. 2003-. s. 16

ad.10 Úpravy hrobů a náhrobních kamenů

- 1) ŠAFRATA, J. *Monumeta Rediviva II*. Referát kultury Okresního úřadu Kladno. 1996-. s. 3-4
- 2) ADAMEC, V., KRYL, L. *Židovský hřbitov v Brandýse nad Labem – Restaurování vybraných náhrobků*. Vojtěch Adamec & Ladislav Kryl. 2003-. s. 3
- 3) ADAMEC, V., KRYL, L. *Židovský hřbitov v Brandýse nad Labem – Restaurování vybraných náhrobků*. Vojtěch Adamec & Ladislav Kryl. 2003-. s. 3
- 4) ADAMEC, V., KRYL, L. *Židovský hřbitov v Brandýse nad Labem – Restaurování vybraných náhrobků*. Vojtěch Adamec & Ladislav Kryl. 2003-. s. 3

16. Seznam použité literatury

Monografické publikace:

BIBLE, ekumenický překlad, UCN, Praha 1988.
DIOSZEGI, M. *Historie židovského osídlení na Sokolovsku*. Vydáno vlastním nákladem.
Sokolov: Michael Dioszegi 2005.
FISHBANE, M. *Judaismus, zjevení a tradice*. Přel. P. Kolmačka. 2. vyd. Praha: Prostor 1999.
Přel. z: *Judaism, Revelation*. ISBN 80-85190-95-8.
HEROUT, J. *Staletí kolem nás*. 4. vyd. Praha: Panorama 1981.
Newman, J., Sivan, G. *Judaismus od A do Z*. Přel. G. a D. Zabavitelovi. 1. vyd.,
dotisk. Praha: Sefer 1998. ISBN 80-900895-3-4
Pěkný, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha: Sefer 2001. ISBN
80-85924-33-1

Projektové dokumentace a zprávy:

ADAMEC, V., KRYL, L. *Židovský hřbitov v Brandýse nad Labem – Restaurování vybraných náhrobků*.
Vojtěch Adamec & Ladislav Kryl. 2003-. s. 3
JURICA, A. *Parkové úpravy starého hřbitova v Sokolově*. Jurica- Stavební a projekční kancelář. 2003-.
ŠAFRATA, J. *Monumeta Rediviva II*. Referát kultury Okresního úřadu Kladno. 1996-.

Elektronické monografie:

Haidler, J. Projekt KESHET- evidence židovských hřbitovů v Čechách a na Moravě [online]. Dostupné
z URL: <http://www.chewra.com>
VZDĚLÁVACÍ A KULTURNÍ CENTRUM ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE. *Dějiny Židů v Čechách
a na Moravě* [CD-ROM]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000.